

Գ Ա Ր Է Գ Ի Ն Կ Ա Ք Ա Ղ Ի Կ Ո Ս Գ Ո Վ Ս Ե Փ Յ Ա Ն Ն Ի Ր Բ Ե Վ Հ Ա Յ Հ Ն Ա Գ Ր ՈՒ Ք Յ Ա Ն Մ ԵՄ Վ Ա Ր Պ Ե Տ

արեգին Կաթողիկոս Հովսեփյանը մեկն է եղել ավագ սերնդի այն հայագետներից, որ անշափ մեծ գործ է կատարել հայ մատենագրության և մանրանկարչության ասպարեզներում: Նրա կատարած ռազմաքննչուն աշխատանքների մասին խոսելը թողնելով մի այլ առիթի, մենք այժմ երկու խոսք ուզում ենք ասել միայն Նրա հնագրական աշխատանքների մասին:

Առաջին անձը, որ հայ հնագրության համար մեծաքանակ նյութ է մատակարարել, ռազմավաստակ Զ. Ղեոնդ Ալիշանն է: Նա իր շորս սովոր աշխատությունների մեջ (սՇիրակ, տպ. Վենետիկ, 1881 թ., «Սիսուան», տպ. Վենետիկ, 1885 թ., «Այրարատ», տպ. Վենետիկ, 1890 թ., «Սիսական», տպ. Վենետիկ, 1893 թ.), հավաքել է անբավ նյութ՝ դրագրների զանազան նմանատիպ հավաքածուներ, հիշատակարանների արտագրություն, արձանագրությունների լուսատիպ նմուշներ և այլն, սկսած հնագույն ժամանակներից մինչև նորագույն շրջանը: Բայց Ալիշանն այս նյութերի սովորական հավաքումից այն կողմ չի անցել, ուրիշ խոսքով՝ նա չի կազմել որևէ գիտական աշխատանք հայ գրչության և գրի պատմության մասին:

Նման նյութերի հավաքման գործում առանձին աշխատանք ունի նաև Վիեննայի Մխիթարյանների միարան Զ. Հակոբոս Տաշյանը, որ ՅՈւՆԵՍԿՕ-ի հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա աշխատության վերջում (տպ. Վիեննա,

1895 թ.) 7 էջ տախտակներով (5-ը լուսատիպ և 2-ը գունատիպ) տալիս է նույն վանքի ձեռագրերից նմուշներ:

Զ. Տաշյանը հրատարակել է նաև մի առանձին աշխատություն՝ «Ակնարկ մը հայ հնագրության վրա» (տպ. Վիեննա, 1898 թ.), որ թեև համառոտ, բայց տալիս է բավարար տեղեկություն հայ գրչության արվեստի մասին: Նա ուսումնասիրում է Ե դարից մինչև նորագույն ժամանակները հայ գրի պատմությունը, տալիս է բոլոր տեսակի տառերի նմուշները, ճշտում է նրանց անվանակոչությունը (Մեսրոպյան կամ գլխագիր երկաթագիր, միջին Մեսրոպյան անկյունավոր երկաթագիր, բոլորգիր, նոտրագիր և շղագիր), որոշում յուրաքանչյուր տեսակի գործածության ժամանակը և նրանց զարգացման պատմությունը:

Հայոց գրերի պատմության մասին մի առանձին աշխատություն ունի նաև տոգերիս գրողը՝ Այդ աշխատությունը մաս առ մաս տպված է Վիեննայի «Հանգես ամսօրյա» ուսումնաթերթում սկսած 1909 թվականից և արտատպվել է առանձին հատորով «Հայոց գրերը» վերնագրով Վիեննա, 1928 թվականին: Աշխատության մեջ խոսվում է հայոց գործածած կամ իրրե թե գործածած բոլոր տեսակի գրերի մասին (հայկական գրեր, խալդյան, րեհուագրեր, նշանագրեր, Դանիելյան գրեր, պարսիկ, հույն և ասորի գրեր և վերջապես Մեսրոպյան գրեր): Այս վերջինի ուսումնասիրության նվիրված է գրքի մեծագույն մասը և տրված է յուրաքանչյուր հա-

յերեն տառի պատմությունը և դարից մինչև արդի քարտեզները:

Նոր ժամանակներս հայկական հնագրությունն առանձին դասընթաց է կազմել պրոֆ. Ա. Գ. Արրահամյանը «Հայկական պալեոգրաֆիա» խորագրով, որը լույս է տեսել 1948 թվականին:

Հնագրության համար արժեքավոր է նաև Կ. Ղաֆադարյանի «Հայկական գրի սկզբը»-նական տեսակները» խորագրով աշխատությունը, որը լույս է տեսել 1944 թվականին:

Հայ հնագրության պատմությունն ուսումնասիրելու համար ամեն տեսակի նմուշների լավագույն հավաքածուն կազմել է Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանը, իր աշխատությունը, որ կրում է «Քարտեզ հայ հնագրության» խորագիրը, տպված է էջմիածնի «Շողակաթ» ժողովածուի առաջին հատորում (տպ. Վաղարշապատ, 1913 թ.) և բռնում է ժողովածուի ամբողջ հրկրորդ կեսը, 171-ից 220 և ապա նկարների տախտակները 90 էջ:

Առաջաքանում հեղինակն ասում է, թե վաղածամ էր այդպիսի աշխատության ձեռնարկել, որովհետև դեռ հայտնի չեն մեզ Վենետիկի շուրջ 300 ձեռագրերի ցուցակը, Նոր-Ջուդայի շուրջ 250 ձեռագրերի ցուցակը և նման ուրիշ մանր հավաքածուների ցուցակները: Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանին իր աշխատությունը կազմել է գլխավորապես էջմիածնի ձեռագրերի, մասամբ նաև Երուսաղեմի ձեռագրերի հետազոտությանը: Բայց այն ժամանակ, երբ Գարեգին վարդապետը կազմում էր այս աշխատությունը, էջմիածնի մատենադարանն ուներ միայն 4 000 ձեռագիր, մինչդեռ այժմ այդ թիվը հասել է 10 000-ի: Նույնիսկ Վիեննայի Մխիթարյանների վանքը, որի ձեռագրերի կատարյալ ցուցակը կազմել է Հ. Հակոբոս Տաշյանը, այն ժամանակ ուներ միայն 500 ձեռագիր, իսկ այժմ ունի 1 000-ից ավելի: Պակասում է նաև արձանագրությունների ամբողջ ժողովածուն, մանավանդ որ նույնիսկ տպագրությամբ մեզ ծանոթացած արձանագրություններից շատերը լուսատիպ նմանահանությամբ չեն և եթե նույնիսկ բովանդակությամբ ճիշտ են, սակայն և այնպես տառերի հնագրական ձևերը պահպանված չեն:

Թեև Գարեգին վարդապետը իր խոսքերով ուզում է իշնցնել իր աշխատության արժեքը, բայց նա այնուամենայնիվ լավագույնն է մինչև այսօր հրատարակված բոլոր ժողովածուների մեջ: Նոր գտնված ձեռագրերը մեծ մասամբ նոր ժամանակի գործեր են և հայ հնագրության պատմության համար առանձին մեծ բան չեն կարող ավելացնել:

Այսպիսով, առանց նկատի առնելու Գարեգին վարդապետի համեստ թիերագնահատությունը, մենք կարող ենք պատշաճ կերպով արժեքավորել իր աշխատանքը:

Գարեգին վարդապետի բուն նպատակը «գրչության արվեստին» նմուշները տալն էր. բայց որովհետև և դարից մինչև Թ դարը գրված ձեռագիր հասած չէ մեզ, ուստի այդ թերին լրացնելու նպատակով հնագույն շրջանի համար հիմնվում է միայն արձանագրությունների վրա: Փակագծի մեջ այստեղ կարող ենք հիշել Սանասարյան վարժարանի № 1 ձեռագիրը, որ թեև գրված է ՆՆԸ—986 թվականին, բայց կրկնագիր լինելով, նրա կրկնագիր մասերը մեր կարծիքով և դարից են (այդ մասին խոսել ենք մեր «Հայկական»-ի վերջին համարում, որը տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի տեղեկագրում):

Գարեգին վարդապետի մեջ բերած նմուշներն ընդամենը 143 հատ են: Առաջինն է Երուսաղեմի Զիթենյաց լեռան մոզակի արձանագրությունը Զ—է գրերի գործ: Երկրորդն է Տեկոթի տաճարի արևմտյան դռան ճակատի արձանագրությունը է գրերի? (Տեկոթի տաճարը, որ ըստ Թորամանյանի քննության վերակառուցված է հին հեթանոսական մեհյանից, այժմ երկրաշարժից փուլ է եկել, բայց նրա արձանագրությունները բարեբախտաբար նախապես լուսանկարված էին): շատեր համարում են և դարից, երրորդն է Ս. Հովսեփմեի տաճարի արձանագրությունը 618 թվականին: Զորրորդն է Անիի միջնաբերդի եկեղեցու արձանագրությունը 722 թվականին: Հինգերորդն է Թալինի արձանագրությունը է գրերի առաջին կիսից: Վեցերորդն է Մրենի արձանագրությունը 630-ական թվականներին: Յոթերորդ և ութերորդ են Մաստարայի արձանագրու-

թյունները է դարի երկրորդ քառորդից՝ իններորդ է Արուճի արձանագրությունը 663 թվականին, Տասներորդ է Արտավազդ կամ սարականի շիրմի արձանագրությունը Ը դարի առաջին քառորդից, Տասնմեկերորդ՝ Ուխտատուր վանականի արձանագրությունը 783 թվականին, Տասներկուերորդ՝ Արուճի արձանագրությունը 867 թվականին, Թ դարից սկսում են հայերեն ձեռագրերը, որոնցից հնագույնն է Լազարյան Հեմարանի Ավետարանը 885 թվականին, Հեղինակը կարող էր այստեղից սկսյալ վերցնել բուն ձեռագրերի հիշատակարանները, բայց նա այդպես չի անում, նա շարունակում է դնել արձանագրությունների նմուշներ մինչև № 31, որից հետո № 32-ը էջմիածնի մատենադարանի հնագույն ձեռագրի նմուշն է Ը—Ժ դարերից, Շարունակվում են նմուշները զանազան ձեռագրերից հասնելով մինչև № 143, որ ԺԸ դարի սկզբի գործ է համարվում:

Այստեղ վերջանում է հեղինակի մեջ բերած նմուշների հավաքածուն: Այդ բոլորի ուսումնասիրությունը խոստանում է կատարել հեղինակը առաջաբանի մեջ և հրատարակել «Շողակաթ»-ի երկրորդ հատորում: Բայց այդ հատորը հրատարակված չէ և հետևաբար հեղինակի աշխատությունն էլ մնում է անտիպ, ի՞նչ հեղինակը այդ ուշխատությունը արդեն կատարել է, ցանկալի էր, որ այն հրատարակվեր:

Հեղինակի այս աշխատությունն արտատպված է առանձին պրքով, որի վերնագիրն է «Գրչության արվեստը հին հայոց մեջ», էջմիածին, 1913 թ.:

Ի նկատի ունենալով վերևում մեր ասածները, կարող ենք համարձակ կերպով հեղինակին կոչել հայ հնագրության մեծ վարպետ:

(«ԷՋՄԻԱՄԻՆ», 1952, հուլիս, էջ 31—33):

